Анета Димитрова (София, България)

МНОГОКРАТНИТЕ ПРЕВОДИ В ЮЖНОСЛАВЯНСКОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ – МЕЖДУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЯ

(София, 7–9 юли 2005 г.)

Международната научна конференция „Многократните преводи в Южнославянското средновековие" се проведе в София от 7 до 9 юли 2005 г. Тя бе организирана от Кирило-Методиевския научен център с финансовата подкрепа на фондация „Фриц Тисен" и фондация „Александър фон Хумболт". Темата на този научен форум е продължение на състоялата се две години по-рано конференция „Преводите през XIV столетие на Балканите". Тази година акцентът беше поставен върху въпросите за необходимостта и причините за възникването на два и повече превода на един и същи текст през Средновековието, за границите между превод и редакция, за езиковите различия между преводите. За да дадат отговор на тези въпроси и да поставят нови, участие взеха над 30 учени от Австрия, Белгия, България, Великобритания, Германия, Гърция, Италия, Македония, Румъния, Русия, Словения, Сърбия и Черна гора, Хърватия, Швейцария.

Конференцията започна с обзорния доклад на Роланд Марти (Саарбрюкен) „Теоретични проблеми на многократните преводи" („Теоретические проблемы многократных переводов"). Той обърна внимание върху сложните и многопланови отношения между традицията на текста, подложена на съзнателни и несъзнателни изменения и контаминации, и новата традиция на превода, особено когато е „контролирана", т.е. когатс при редактирането първоначалният превод постоянно е свеpяван с оригинала. Тези отношения са усложнени от появата на следващи преводи. Авторът потърси и причините за възникването на многократните преводи в зависимост от това дали те са осъзнавани като нови – например непознаването на стария превод, „лошото" му качество или „идеологическият подход".

След теоретичните наблюдения на Р. Марти вниманието бе насочено към анализа на текстове с два и повече превода, на което бяха посветени по-голямата част от докладите. Франсис Томсън (Антверпен) представи „Сравнение между двата превода на Симеоновия сборник" ("The Two Translations of the Symeonic Florilegium Compared"). Той обърна внимание на някои текстови особености на двата превода и на отношението им към гръцката традиция. Въз основа на езиков анализ на 23-и въпрос (този текст не е издаван досега) Томсън обобщи, че първият превод (914–920 г.) се стреми към идиоматичност, включително при превода на библейските цитати, докато вторият (XIV в.) следва гръцката форма дори с цената на граматическата последователност, а библейските цитати следват съществуващия превод.

В доклада си „Двукратно преведен фрагмент в Тринадесетте слова на Григорий Богослов" Татяна Славова (София) разгледа повторно преведен фрагмент от Слово за Рождество Христово на Григорий Богослов, включен в състава на

Слово за Пасха. С помощта на съпоставително изследване на морфосинтаксиса и лексиката и чрез сравнение с гръцкия първоизточник тя очерта характеристиките на два независими превода, дело на двама книжовници с различни лингвистични и стилистични предпочитания. Авторката изложи и някои наблюдения върху книжовната норма в ранния етап на нейното формиране.

Явор Милтенов (София) в доклад, озаглавен „Ексцерптите от Шестоднева на Василий Велики в Диалозите на Псевдо-Кесарий", представи някои лексикални и стилистични особености на над 30 откъса от Шестоднева на Василий Велики, включени в Диалозите на Псевдо-Кесарий, като сравни техния превод с този на Йоан Екзарх. Той подчерта независимостта на двата превода и предпочитанията на преводачите в изразяването на различни семантични и стилистични нюанси на гръцкия текст.

Върху синтаксиса на група хърватско-глаголически фрагменти от XII–XIII в., преведени от латински и гръцки, се спря Милан Михалевич (Загреб) в доклада си „Синтактични свойства на най-старите хърватско-глаголически текстове" („Sintaktička svojstva najstarijih hrvatskoglagoljskih tekstova"). Той обърна внимание на заменяемостта на едни синтактични конструкции с други и на влиянието върху синтаксиса на превода както от страна на езика на оригинала, така и от страна на говоримия хърватски език (чакавския диалект).

В доклада си „Двойни преводи на старозаветни хърватски глаголически апокрифи" ("Double Translations of Croatian Glagolitic Apocrypha of the Old Testament") Йоханес Райнхарт (Виена) разгледа някои старозаветни апокрифи, преведени от гръцки и латински или с неустановен произход. Той спря вниманието си на апокрифите за смъртта на Адам, за Каин и Авел и за Давид и Голиат, като приведе аргументи за това, че са преведени от латински, и подложи на съмнение твърдението, че Повестта за Акир Премъдри в сборник от XVII в. (на латиница) възхожда към същия превод като глаголическия текст в Петрисовия сборник (1468 г.).

Хърватската традиция беше основна тема и в доклада на Петра Станковска (Любляна) „Двойните преводи в няколко средновековни хърватски паметника" („Двојни преводи во неколку хрватски споменици од средниот век"). Авторката проследи историята на някои хомилетични текстове от св. Йероним и Ориген в хърватските бревиари и очерта проблемите в разграничаването на различните влияния от латински, гръцки и по-ранния старобългарски превод.

Редица доклади бяха посветени на многократните славянски преводи на книги от Библията. Докладът на Марчело Гардзанити (Флоренция) „Псалмите и техният превод в Евангелието и Апостола (X–XI в.)" („Псалмы и их перевод в Евангелии и Апостоле, X–XI вв.") разгледа превода на стихове от Псалтира, поместени в литургическите бележки на Изборното евангелие и Изборния апостол. Изследователят сравни превода на т.нар. прокимени, алилуярии и причастни с различните редакции на Псалтира и посочи разликите спрямо Устава на Великата Църква.

Псалтирният текст бе обект на изследване и в доклада на Катрин Мери МакРобърт (Оксфорд) „Променливото отношение към клитиките в южнославянските преводи на Псалтира от XIV в." ("The Variable Treatment of Clitics in 14th-century South Slavonic Psalter Translations"). Тя представи разликите в употребата и реда на клитиките в трите редакции на превода на Псалтира от XIV в. помежду им и в сравнение с по-ранните редакции, като предложи обяснения за тези разлики и подчерта значението им при анализа на някои по-късни източнославянски паметници.

Искра Христова (София) обърна внимание върху многократните преводи на друга книга от Стария Завет. В доклада си „Средновековните славянски преводи на Книга Йов от Септуагинта" („Средневековые славянские переводы Книги Иов

из Септуагинты") тя се спря върху особеностите на петте версии на Книга Йов и техните славянски преводи, като обобщи, че преводът на катената (вероятно XIV в.) се стреми към по-голяма разбираемост в сравнение с най-старите преводи на паримейните части и на пълния библейски текст.

В доклада „Варирането на гръцката и славянската лексика в някои многократни южнославянски преводи" („Варирањето на грчката и словенската лексика во некои многукратни јужнословенски преводи") Лиляна Макариоска (Скопие) разгледа лексикалната страна на въпроса за преводите. Въз основа на южнославянски преписи на Евангелието, Апостола, Псалтира и Паримейника тя проследи употребата, замяната и устойчивостта на гръцки заемки в преводите от хронологическа гледна точка, както и във връзка с жанровите особености на текста и с езиковата му редакция.

Няколко изследвания бяха посветени на преводите на химнографски творби. Докладът на Мария Йовчева (София) „Служби за св. Атанасий Александрийски в ранната славянска книжнина" („Службы св. Афанасию Александрийскому в ранней славянской книжности") представи двете служби за светеца – за 18 януари (пренасяне на мощите) и за 2 май (деня на неговото успение). Като потърси постоянно архаично ядро песнопения и взе предвид преводаческите принципи, авторството и разпространението на службите във византийската книжнина, изследователката заключи, че януарското последование се отличава със значителна устойчивост и най-вероятно възхожда към съставения от Кирило-Методиевите ученици празничен старобългарски миней, докато за майската служба, навлязла към X в., е характерна голяма вариативност.

Татяна Афанасиева (Санкт Петербург) представи „Южнославянските преводи на литургията на Йоан Златоуст в служебници от XIII–XV в. от руски сбирки" („Южнославянские переводы литургии Иоанна Златоуста в служебниках XIII–XV вв. из российских собраний"). Тя откроі пет редакции на литургията, три от които (първоначална от IX–X в., преславска и *textus receptus* на преводите от XIII в.) отразяват състоянието на анафората на Златоустовата литургия до реформата на патриарх Филотей Кокин, а другите две редакции (атонска и Евтимиева) възникват след тази реформа. Авторката направи преглед на гръцките оригинали на славянските редакции, на състава на последованията и на някои езикови иновации в текста.

Емилия Цървенковска (Скопие) представи доклад на тема „Лексикалните разновидности в южнославянските преводи на Триода" („Лексичките разновидности во јужнословенските преводи на Триодот"). Като сравни Орбелския, Загребския, Хлудовия и Шафариковия триод, тя разгледа лексикалните и някои словообразователни разлики и обърна внимание на употребата на същински и на контекстуални синоними.

На преводите на химнографски текстове беше посветено и изследването на Андреана Костадинова (София) „Славянските преводи на Службата за Успение Богородично до въвеждането на Йерусалимския устав". Въз основа на големия брой разночетения и тяхната дистрибуция авторката установи наличието на два превода на някои от елементите на последованието – един в състава на празничния и един в състава на служебните минеи. Тя потърси и причините, наложили нееднородния характер на Службата за Успение Богородично и разликите в нейния състав до втората половина на XIV в., когато с въвеждането на разширено богослужение по Йерусалимския типик тя е преведена отново.

Темата за преводните текстове от календарните сборници беше подета от обобщаващия доклад на Климентина Иванова (София), базиран на изследването на множество панегирици и чети-минеи от периода XI–XVII в., „Многократните преводи в календарните сборници". По отношение на наличието на повече от един превод (или редакция) на определени текстове изследователката под-

черта значението на богослужебната употреба и значимостта на празниците, за които те са предназначени. Тя обърна внимание и на това, че календарните сборници не са резултат от едновременен превод и са тясно свързани с действащия Типик и със съответния гръцки тип сборник.

Янис Какридис (Берн) изложи наблюденията си върху морфо-синтактичните особености на преводите на Епифаниевата хомилия с помощта на кратък откъс от този текст. В доклада си „Гръцките глаголни форми и старославянските им съответствия: Клоц. 13а, 20–33 / Супр. 449, 21 – 450, 3 в сравнение с по-късни преводи" ("Griechische Verbformen und ihre kirchenslavischen Äquivalente: Clozianus 13a, 20–33 / Suprasliensis 449, 21 – 450, 3 im Vergleich zu späteren Übersetzungen") той се спря най-вече на предаването на гръцките пасивни форми и заключи, че разликите между преводите в това отношение свидетелстват както за варирането на славянската норма в изразяването на страдателен залог, така и за стремежа на преводача да предаде цялостно значението на гръцката глаголна форма.

В доклада си „Южнославянските преводи на Житието на св. Антоний Велики" Анета Димитрова (София) представи трите превода, в които е познато житието на св. Антоний: преславски от X в., търновски от XIV в. и още един превод, вероятно също от XIV в. Тя направи преглед на мненията за характера и възникването на трите превода и най-вече за състава на гръцките сборници, от които те са направени, спря се също и на основните лексикални и синтактични различия между тях, като акцентира върху превода на термините и на някои причастни и инфинитивни конструкции.

Агиографските текстове за св. Георги, поместени в Пролога, бяха обект на изследването на Ана Стойкова (София). В доклада „Синаксарни жития на св. Георги в южнославянската ръкописна традиция" тя изложи наблюденията си върху характера и хронологията на преводите на двете проложни жития на светеца, поместени в обикновения и в стишния Пролог, спря се на особеностите на византийските им оригинали и постави въпроса за включването им в минеите.

Върху Стишния пролог беше и докладът на Елена Томова (София) „Житията на търновските светци в двата превода на Стишния пролог". В него беше проследена литературната история на създадените през XIII в. в Търновската книжовна школа проложни жития на Петка Търновска, Иван Рилски, Михаил Воин и Разказа за пренасянето на мощите на Иларион Мъгленски в състава на двата превода на Стишния пролог и в техните 5 редакции, както и проложните стихове в житията на търновските светци. Бяха анализирани и особеностите на откритите от нея нови руски редакции на търновското проложно житие на св. Иван Рилски.

Каталина Велкулеску (Букурещ) представи румънската традиция на Пролога в доклада си „Румънските пролози (синаксари): преводи, преработки, повторни преводи" ("Die rumänischen Prologe (Synaxarien): Übersetzungen, Bearbeitungen, Wiederübersetzungen"). Като очерта пътя на развитие на различните видове пролози до руските печатни издания, авторката се спря на конкретни примери от неколкократните им преводи на румънски език и обърна внимание на особеностите на преводите, извършени от един или от различни преводачи.

В доклада си „Преводите на Loci communes на Псевдо-Максим (Пчела) в южнославянски кирилски ръкописи" Ирина Кузидова (София) направи преглед на теориите за първоначален славянски превод на т.нар. „Пчела" и най-вече на някои спорни моменти в досегашните постановки. На базата на южнославянски ръкописен материал тя защити тезата за съществуването на група от преписи, които не се отнасят към смятания за „монополен" превод на Псевдо-Максим, известен в науката като „руска Пчела", и в заключение подчерта по-широкото разпространение на „Пчела" в сръбски и български ръкописи спрямо установените досега представи.

Кристиян Ханик (Вюрцбург) потърси причините за възникването и принципите, на които се основават пов-

торните преводи през XIV в., в доклада „Приносът на Евтимий Търновски при обновените преводи на хомилетични текстове в Славянското средновековие“ (“Der Beitrag des Evtimij von Tärnovo bei erneuten Übersetzungen homiletischer Texte im slavischen Mittelalter”). Обект на вниманието му беше т.нар. Студийска колекция (в десет тома). Той подчерта необходимостта от сравнение с текстове от същата епоха и със старите преводи, от установяване на принципите за подбор на текстовете в тази сбирка и изследването на богословската и философската терминология и открои стила като причина за повторните преводи на Патриарх Евтимий.

На въпроса за разликите между протопревод, редактиран превод, сверен превод, втори превод се спря Мария Спасова (Велико Търново) с доклада „Трите (или двата?) превода на Слово за градобитието от Григорий Богослов“. Тя разгледа трите познати славянски превода на Oratio XVI на Григорий Богослов и ревизира собствените си изводи, базирани преди всичко на лексикалния критерий. След като отчете данните от морфосинтактичното и фонетико-правописното равнище и се опря на приликите между преводите, авторката стигна до извода, че първият превод е преславски, вторият – преславска радикална редакция, а третият от XIV в. е силно повлиян от първите два.

Татяна Попова (Северодвинск/Вюрцбург) представи наблюденията си върху преводите на Лествицата в доклад на тема „Лествицата на Йоан Синайски в средновековната славянска книжнина“ („Лествица Иоанна Синайского в средневековой славянской книжности“). Изложен беше обобщен преглед на особеностите на българския, сръбския и новия сръбски превод и на техните многократни редакции, изтъкнати бяха най-вече стилистичните и лексикалните разлики между тях.

На два превода на Йерусалимския типик от XIV в. беше посветен докладът на Татяна Пентковская (Москва) „Ранните южнославянски преводи на Йерусалимския типик“ („Ранние южнославянские переводы Иерусалимского устава“). Тя се спря на начините за предаване на литургическата терминология и употребата на гърцизми в преводите на стареца Йоан и на Никодим и направи сравнение между двата текста по отношение на някои техни морфологични и синтактични особености, като заключи, че преводът на стареца Йоан следва по-стриктно гръцкия текст в сравнение със сръбския превод на Никодим.

Типикът беше обект на внимание и в доклада на Димитър Димитров (София) „Двата среднобългарски превода на Йерусалимския типик“. Въз основа на кондаците в триодната част на Черепишкия типик авторът изследва връзките му както с новоизводния Постен триод, така и с по-старите южнославянски редакции на Типика, като открои четири текста, в които тези връзки са отчетливи – Неделя на Митаря и Фарисея, Неделя на Блудния син, Неделя Месопустна и Събота Сиропустна.

В доклада си „За превода на правни паметници на сръбско-славянски език през XIV в.“ („О превођењу правних споменика на српскословенски језик у XIV веку“) Татяна Суботин-Голубович (Белград) говори за сборниците с правно съдържание, преведени на сръбски език през XIV в., и най-вече за т.нар. Синтагма на Матей Властар, преведена около 1347 г. Авторката описа превода на този сборник като лош още от момента на възникването му и посочи многобройни примери за непознаването на езика и правната терминология от страна на преводача. Тя подчерта необходимостта от ново, критическо издание на Синтагмата, за да бъде възможно пълноценното изследване на този паметник.

Сабине Фал и Дитер Фал (Берлин/Хале) разгледаха понятието „двоен превод“ от друга гледна точка. В доклада си „Двойни преводи и парафрази в славянския превод на *Corpus Areopagiticum* от стареца Исая“ (“Doppelübersetzungen und Paraphrasen in der kirchenslavischen Übersetzung des *Corpus Areopagiticum* durch den Mönchsgelehrten Isaija”) те се спряха на случаите, в които една гръцка дума (термин) се превежда с две (рядко три) славянски, и обърнаха вни-

мание на факта, че това важи най-вече за схолиите, където преводът е по-свободен, докато в основния текст преводачът избира само едно от значенията.

Към друг географски ареал беше насочен интересът на Райнер Щихел (Мюнстер), който представи два различни превода на 151-и псалм от гръцки и от долнонемски в доклада „Руски ръкописен псалтир от XVI в. с двоен превод на 151-и псалм" („Русская рукописная псалтырь XVI века с двойным переводом 151-го псалма"). Авторът коментира превода на този псалм от долнонемски като предисловие в началото на руския ръкопис, а от гръцки – в края му, и потърси причините за наличието на двете различни версии, като проследи особеностите на слабо изследваната долнонемска традиция, различна и от гръцката, и от латинската.

Светлана Менгел (Хале) продължи темата за руските преводи от немски с доклада си „Истинно" руските преводи на „истинното християнство" в Хале през първата трета на XVIII в. („Малък катехизис" на А. Х. Франке)" („Истинно" русские переводы „истинного христианства" из Галле в первой трети XVIII века. „Малый катехизис" А. Г. Франке"). Тя представи трите руски превода на съчинението на Франке, издадени в Хале, като изложи наблюденията си върху езика и историята на преводите, редакциите им и техните автори с помощта на текстологически и лингвистичен анализ.

На сходна тематика беше посветен докладът на Мануела Антон (Букурещ) „Румънска дидактична литература в края на XVIII в. Различни преводи" ("Rumänische didaktische Literatur am Ende des 18. Jahrhunderts. Diverse Übersetzungen"). Обект на внимание бяха преводите на педагогически текстове от немски на румънски – буквари и ръководства по маниери, използвани в румънските православни училища, или текстове, преведени от училищни деятели, но не по поръчка на държавата. Авторката обърна внимание на някои особености в преводите на два такива текста, например смяната на концепцията за моралност или стремежът към разбираемост на езика.

В доклада „Принос към духовната история на Балканите: за съчиненията на Григорий Синаит, запазени само на славянски език" ("Beitrag zur geistigen Geschichte des Balkans: Über die nur in slavischer Sprache erhaltenen Schriften des Gregorios Sinaites") Ангелики Деликари (Солун) разгледа няколко текста, приписвани на Григорий Синаит, които нямат гръцки съответствия. Тя обърна внимание на факта, че заглавията на някои от тези текстове съвпадат с произведения от Отците на Църквата, следователно авторът им добре познава ранната църковна литература, и изказа предположението, че те не са преведени от гръцки.

Заключителният доклад на Лора Тасева (София) „Превод и редакция: езикови критерии и жанрова специфика" („Перевод и редакция: языковые критерии и жанровая специфика") се върна на една от основните теми на конференцията – за разликите между превод и редакция и критериите за разграничаването им, и с това до голяма степен обобщи повдигнатите до този момент въпроси. Авторката се съсредоточи върху лексикалния критерий, като обърна внимание както на количествения, така и на качествения му аспект. На базата на сравнение между 16 двойки преводни текстове от различен жанр тя определи процентната граница на лексикална вариативност между преводи и редакции, като разгледа три типа лексикални различия – грешки, несинонимни и синонимни замени. В заключение тя подчерта необходимостта от прилагането и на други критерии наред с лексикалния, най-вече на синтактично и макротекстово равнище.

Краят на конференцията беше отбелязан с посещения в Бачковския манастир и в Стария Пловдив, където неофициалното общуване между участниците се съчетаваше с високия академичен дух на научния форум. В продължение на тези три дни, в които се проведе конференцията, особено силно впечатление направи изключителната организация, която се дължи най-вече на усилията на Лора Тасева и на помощта на младите колеги от Кирило-Методиевския научен център.